

ВЪЗПИТАНИЕТО МЕЖДУ СЕМЕЙСТВОТО И УЧИЛИЩЕТО

Иванка Николаева Шивачева-Пинед

UPBRINGING BETWEEN FAMILY AND SCHOOL

Ivanka Nikolaeva Shivacheva-Pineda

Abstract: The article presents an analysis of the grounds of parents and professional educators in the existing dispute between them over their responsibilities regarding the upbringing of children. For years, there has been controversy and mutual accusations in the public space between two of the leading factors in the upbringing of children - parents and teachers. In the scientific literature, such discussion is lacking because of the clarity and explicitness in theoretical conceptions. However, it makes sense to analyse the grounds of the two parties who are the main participants (or should be) in the practical realization of children's upbringing. This article is an attempt to focus attention on the opportunities, responsibilities and limitations on the upbringing of children in the family and at school.

Keywords: upbringing, family, parents, school, educators, society

Децата са нашето богатство и ценност, смисълът на живота ни, нашата надежда. Какви хора и граждани ще станат днешните деца зависи от това как са били възпитавани.

Същност и значение на възпитанието

Възпитанието е изключително обхванен, комплексен и сложен педагогически процес със социално-исторически характер. В научната литература съществуват множество тълкувания и дефиниции на същността му, основани на изходните позиции и акценти във вижданията на отделните автори. В собствената си цялост и пълнота възпитанието може за се дефинира като целенасочен, организиран, системен, продължителен, противоречив процес на взаимодействие между възпитатели и

възпитаници, насочен към развитие на социален опит, формиране на съзнанието и самосъзнанието (светоглед, възгледи, социална позиция, ценностна система) и поведение на децата (учениците). Посочената формулировка съдържа основни водещи акценти:

- На първо място, възпитанието е процес. Разбира се като динамика, движение, промяна, развитие на личността на участващите в него страни (предимно децата и учениците), на взаимоотношенията между тях и ситуациите, в които участват.

- Участници или субекти (страни) в процеса на възпитанието са възпитателите и възпитаниците:

- Възпитателят е личност, която притежава социална зрялост, значителен опит, знания и компетентности, способна да се грижи съзнателно и отговорно за себе си и за поверените ѝ деца. Независимо от индивидуалните и професионални различия при възпитателите, общите им характеристики са ролята на ръководител, насочващ, помощник, подкрепящ личностното развитие на децата в процеса на възпитание (и в частност на интелектуалното им възпитание). Ролята на възпитатели изпълняват професионални и непрофесионални педагози.

- Възпитаниците са децата и учениците на различни етапи от детството и училищното образование. Това е продължителен период от живота на човека – от раждането до 19 години (според съвременната образователна система в България). Общите характеристики на възпитаниците са малък личен и житейски опит, незрялост, наивност, недостатъчни знания и компетентности, в процес на развитие са психиката и качествата на личността и т.н. „В тази възраст децата са в процес на интензивно формиране и развитие. Те не притежават готови възгледи, убеждения, ценности... Тез първа ги формират. Знанията и уменията, с които разполагат са твърде недостатъчни. В хода на социализацията учениците подражават, противопоставят се, опитват се да се приспособят към света на възрастните. През този период децата са слаби и се чувстват такива. Те са несигурни, имат нужда и търсят подкрепа, обич, внимание и грижи. Липсата на опит ги прави податливи на влияния, на внушения. Затова е наложително целенасочено, системно и постоянно ръководство на цялостното им развитие. Независимо как ще се реализира това ръководство – пряко или индиректно.“ (Shivacheva, 2005, p. 21)

Децата и учениците имат нужда от подкрепа в личностното си развитие и тази помощ срещат от възпитателите.

- Процесът на възпитание се реализира като взаимодействие между възпитаниците и възпитателите. Използването на термина „взаимодействие“ подчертава активността и на двете страни в педагогическия процес (субект-субектен процес). Възпитаниците участват като субекти на собственото си развитие. Без тяхното активно, съзнателно, емоционално и отговорно включване възпитателните резултати са немислими. Този възглед е в основата на съвременната педагогическа парадигма и изисква насочване на усилията на възпитателите към мотивиране и спечелване на децата (учениците) за каузата за собственото им развитие и възпитание чрез различни форми, методи, подходи и средства.

- Възпитанието е продължителен процес. В широк смисъл, той обхваща първите двадесет години от живота на човека. Може да се приеме, че започва от раждането на детето и завършва с формиране на личността и достигане на зрялост. Продължителността може да варира в зависимост от индивидуалните предпоставки на личността, темповете на развитие и възпитателните характеристики на средата.

- Възпитанието е организиран процес. За разлика от социализацията, дейностите за възпитание (особено в образователните институции) са прецизно планирани, проектирани и реализирани като целите са декомпозирани в конкретни задачи на институциите, областите, етапите и във времето. Осъществява се като ръководен и контролиран процес, съпътстван с постоянен мониторинг.

- Възпитанието е системен и постоянен процес. Реализирането му се осъществява върху основата на закономерностите и принципите за развитието на личността, отчитане на възрастовите характеристики и надграждане на резултатите през различните етапи.

- Възпитанието е противоречив процес. Съпътстван е с множество трудности и предизвикателства. Те са породени от вътрешни и външни предпоставки, които могат да се преодолеят чрез умело ръководство, постоянство и търпение на възпитателите, от една страна, и активното включване на децата и учениците (Shivacheva-Pineda, 2018).

Възпитанието има своята изключителна *значимост* както за отделната детска личност, така и за нейното настоящо и бъдещо семейство, и цялото общество. Чрез възпитанието се осъществява връзката между поколенията, обществото се възпроизвежда, съхранява и предава от поколение на поколение опит, светоглед, ценности, вярвания, традиции и обичаи, бит, отношения, ... От една страна, от възпитателните резултати зависи развитието на отделната личност и способността ѝ да се интегрира и реализира в обществото, и в много голяма степен да постигне благополучие в живота. От друга страна, възпитателните резултати детерминират развитието, прогреса и качеството на живот в обществото, защото то е изградено именно от тези отделни личности с определено ниво на възпитаност. Ниското ниво на възпитаност на гражданите инспирира трудни взаимоотношения, агресия, липса на законност, несигурност. Обратно, колкото по-високо е то, толкова по-хармонични, хуманни, толерантни и справедливи ще са условията и взаимоотношенията в обществото; общество на сигурност, порядък и законност, просперитет.

Цел и възпитателни резултати

Възпитанието е целенасочен процес. Възпитателната цел е хармонично развитие на детската личност. Тя е идеален образ, обединяващ „вселената“ от всички позитивни личностни характеристики във висока степен на развитие. Логично този идеал е непостижим в своята цялост и пълнота. Причините за това се откриват в същността на възпитанието като субект-субектен, противоречив, многофакторен, сложен, продължителен процес. Въпреки това, възпитателният идеал е образец и „пътеводител“ в процеса на ръководство на формирането и развитието на децата.

Собствените характеристики на процеса (противоречивост, многофакторност, сложност и трудност, продължителност), както и невъзможността да се постигне в пълнота възпитателният идеал инспирират и го съпровождат с разнообразни отклонения в ценностите и поведението на децата и подрастващите. Тези отклонения предизвикват критика, негодувание, възмущение към самите деца и поведението им, но и към отговорните фактори за тяхното възпитание.

Години наред в публичното пространство у нас съществува спор и взаимни обвинения между два от водещите фактори във

възпитанието на децата – родителите и учителите. В научната литература подобна дискусия липсва поради яснотата и категоричността в теоретичните постановки. Въпреки това, има смисъл да се анализират основанията на двете страни, които са основни участници (или трябва да бъдат такива) в практическата реализация на възпитателния процес.

Семейство и възпитание

Семейството е първата среда, в която се развива и възпитава детето. Отношенията в семейството (между родителите, между родителите и децата, между децата и т.н.) са богати и специфични. Характеризират се със силна емоционална привързаност и обич, взаимност и интимност, доверие, грижа, съпричастност, отговорност, обвързаност и зависимост, потребност един от друг, ... Самата същност на семейството и отношенията между членовете му предполагат ангажираността на родителите с възпитанието на децата им. Подобна практика е факт от дълбока древност и е предмет на научен анализ. „Семейството като възпитателен фактор е традиционна теоретико-възпитателна проблематика“ (Chavdarova-Kostova, 2016, p. 242). Регламентирана е и в нормативните документи като отговорност и задължения на родителите, както и като права на децата: „Чл. 17. Съпрузите са длъжни чрез взаимно разбирателство и общи усилия и съобразно своите възможности, имущество и доходи да осигуряват благополучието на семейството и да се грижат за отглеждането, възпитанието, образованието и издръжката на децата“ (Семеен кодекс, 2013, чл. 17, чл. 124. ал.1, чл. 125. ал.1 и ал.2). Родителството е сложен феномен. Той в никакъв случай не се изчерпва само с биологичното зачеване и създаване на детето, нито с осигуряване на прехраната и битовите условия. Родителството е и грижа и отговорност за личностното развитие на детето – физическо, умствено, нравствено и социално развитие на детето, за „израстването му като самостоятелна и отговорна личност“ (пак там). А това всъщност е възпитателна дейност. Отхвърлянето на тази страна на родителството е безотговорност, незрялост и дори асоциалност на родителите. Освен посочените основания, делегирането на възпитателни функции на родителите се инспирира и от следните предпоставки:

- децата съжителстват с родителите от най-ранна възраст, когато пластичността на психиката и личността е най-голяма;

- продължителността на съжителството родители-деца е голяма – обикновено до края на детството, а често и след това;

- безусловност на родителската любов, която предполага желание и грижа за добруването на децата, в т.ч. и доброто им възпитание;

- родителите познават най-добре децата си, което е предпоставка за адекватност на въздействията и ръководството като гаранция за ефективност на възпитателния процес;

- съществуващите в семейството отношения предполагат доверие, уважение на децата към родителите и съобразяване с техните изисквания и правила и т.н.

Всички посочени предпоставки в семейството го очертават като изключително подходяща и ефективна среда за възпитание, а родителите като фактори с водещо и незаменимо възпитателно въздействие. Родителите с пълно основание се разглеждат като непрофесионални педагози, притежаващи педагогическите предпоставки във взаимодействията със собствените деца – по-голям опит и зрялост (предимно жизнен, но и социален, професионален в определена сфера и др.), наличие на цел и визия за развитието на детето, честота и постоянство във взаимодействията. Факт е, че преобладаващата част от родителите не притежават професионална педагогическа подготовка, но също така е факт, че в съвременните условия на 21 век все по-широки и достъпни са разнообразни услуги и форми, предоставящи информация и възможност на родителите да обогатят педагогическата си култура, компетентности и уменията си за отглеждане и възпитание на децата по пътя на информалното образование (достъпна литература; материали в интернет пространството) или да се включат в организирани съвместни форми с училищата и/или неправителствени организации като лекции и семинари, работа по проекти и клубове (например „Работилница за родители“ (Mincheva, Paskova, 2014) и мн. др.).

Въпреки посочените характеристики, разглеждайки възпитателните възможности на семейството, трябва да се анализират и неговите *ограничения* и *рискове*.

Няма гаранция за нивото на педагогическата култура на

родителите. В тази категория се включват познания и осмисляне ролята на родителството – отговорности за отглеждането и развитието на децата, същност и цел на възпитанието, принципи, методи и подходи за възпитание. Много родители ограничават и отъждествяват своите задължения в осигуряване задоволяването на материалните потребности на детето – жилище и домашна среда, прехрана, финансови средства и т.н. Освен тези базисни и много важни отговорности обаче родителите имат и задължителните ангажименти за възпитанието на децата си – формиране на системата от възгледи и убеждения за света (хората, обществото, природата, труда, ...), ценности, потребности и поведението им. Нужно е време за общуване, съвместни дейности, внимание ... Педагогическата култура на родителите е различна – тя може да бъде както много висока, така и много ниска или първична. Родителите са представители на всички групи от обществото, те са на различна възраст и различен опит (зрялост), имат различен произход, представители на различни етноси, изповядват различни вярвания (религии), с различно образование и професия, с различна култура, характер и бит. Всички тези детерминанти могат да бъдат предпоставки и за различното ниво на педагогическата им култура. Ниската педагогическа култура на родителите не може да бъде гаранция за качеството на развитие и възпитание на децата, често крие рискове за здравето, психическото и ценностното им развитие.

Много често възпитателната цел на родителите се различава от обществено утвърдена цел. Подобна диференциация е естествена и произтича от същността на целта на възпитанието, която се основава на определени идеи и ценности (философски, етични, естетически, здравни и т.н.). Те имат своите специфики и конкретизация у всяка личност, семейство, общност и общество. Коренното противопоставяне на възпитателните цели на обществото и тези на семейството прави родителите ненадежден дори рисков фактор за възпитание.

Тези и други ограничения очертават родителите като изключително важен, но не единствен (а често и недостатъчен) фактор за възпитанието на децата.

Училище и възпитание

Друг основен фактор за възпитание е училището/детската градина (образователни институции). То има комплексен характер. Разглежда се като педагогическа среда и обединява редица компоненти – специфична материална база, субекти, взаимоотношения между субектите, специфични дейности и др. Широките функции на образователните институции включват и възпитание на децата и учениците (Закон за предучилищното и училищно образование, 2016, чл. 3, чл. 24, чл. 25 и др.). Смисълът и целта на образователните институции е изпълнение на социалната поръчка за „възпроизводство на обществото“ чрез подготовка на следващите поколения за пълноценна реализация; за подготовка на такъв тип личности, от които обществото се нуждае като компетентности, умения, способности, личностни качества и поведение. Подобна цел е възможно да се реализира чрез педагогическите процеси възпитание, обучение и образование, и чрез социализация в рамките на училището.

В ролята на субекти, ръководещи педагогическите процеси (вкл. възпитание) са професионалните педагози - различни педагогически специалисти: ръководство на образователната институция, всички категории учители, възпитатели, педагогически съветник и психолог, социален педагог, логопед, рехабилитатори на слуха и говора, корепетитори, треньори и хореографи и др. (Наредба № 12, 2016). Образователните традиции у нас и в световната практика вменяват на учителите и възпитателни функции и цели. Професионалните педагози притежават житейски опит и задължителна професионална педагогическа подготовка и компетентности, които им позволяват да изпълняват професионалните си отговорности и задължения за пълноценното развитие на личността на поверените им деца и ученици. В рамките на педагогическото общуване учителите имат богати възможности за възпитателна работа с поверените им деца. За постигането на възпитателните цели и задачи те разполагат със значителен времеви ресурс и разнообразни средства – учебното съдържание по всяка учебна дисциплина, личността на учителя като синтез на лични и професионални качества, педагогическото общуване в и извън урока, дейността на децата/учениците. Изследване на С. Чавдарова-Костова (2016) сочи, че

преобладаващата част (65%) от анкетираните учители считат, че „училището несъмнено има“ възпитателни възможности като се позовават на различни аргументи (р. 263).

Наред с безспорните ангажименти и възможности на учителите и другите педагогически специалисти за възпитание на децата/учениците, сред част от тях съществуват възражения срещу възпитателната им функция. Аргументите за тях могат да се открият в:

- negliжиране на възпитателната дейност и въпросите за възпитанието в първите години на прехода в България в края на 20 век. Приоритетите в обществото през този период бяха други – идеологически, политически, икономически, финансови и т.н. В проходащата демокрация начело на ресорното министерство не винаги се оказваше личност с необходимата педагогическа компетентност и култура. Неоспорима вреда нанесе публичното изказване и указанията на бивш образователен министър, че „училището не възпитава, а само дава знания“ (by Dimitrov, 2016, р. 37). Именно тази политика отключи продължаващия и днес спор и прехвърляне на отговорност между родители и учители чрез абдикирането на образователната институция от нейна иманентна функция. Днес държавната политика в образованието е друга, поставя се силен акцент на възпитателната работа и ценностното развитие на децата, но нанесените поражения в миналото относно осмислянето на същността и целта на образователните институции трудно могат да бъдат преодолени.

- претовареността на учителите с ангажименти, свързани с процеса на обучение и съпътстващи отговорности и високи очаквания. Психическото пресищане от работа с твърде много ученици, недостиг на време за индивидуална работа са част от предпоставките, които възпрепятстват възпитателната дейност на учителите.

- формално отношение към професията при част от учителите. Подобни учители обвързват професионалните си функции предимно с дейността и резултатите в хода на обучението и отхвърлят ангажименти относно възпитателната им роля. Според тях възпитанието е задължение на родителите, децата трябва да дойдат в училище вече възпитани, а те да работят с едни вече „възпитани“ деца, за да ги „учат“. Подобна позиция е

категорично погрешна и неприемлива. Възпитанието е изключително продължителен процес. Той протича в единство с обучението, учебното съдържание е и основно средство за ценностното развитие на учениците. Формирането на личността е неравномерен и многофакторен процес. Той не може да завърши през първите седем години. Наивно е да се очаква, че семейството може да постигне желаните резултати самостоятелно и за толкова кратък период. Подобна позиция е показател за липса на професионализъм у такива учители, непознаване на педагогическите процеси и формална педагогическа квалификация.

- възпитанието е нерегламентиран, труден процес. Липсват формални показатели, измерители, оценки-стимули. Изисква се висок професионализъм, отдаденост и креативност, които не всеки учител притежава.

- при част от учителите се наблюдава негативна реакция на родителските претенции, бягство от отговорност и прехвърляне на цялата грижа за възпитанието на децата върху тях. Учителите с възмущение коментират безотговорността и изказвания на родители от рода на „Не ме интересува поведението на детето ми. Нали това Ви е работата, възпитавайте го! За това Ви плащат.“ и други подобни. Подобни изказвания демонстрират потребителското отношение и поведение на определена (немалка) част от родителите, като една от характеристиките на съвременното постмодерно общество – хиперконсумеризъм (Sapundzhieva, 2018).

Посочените аргументи за резервираността на час от учителите (и други педагогически специалисти) спрямо възпитателната им функция не са основание за нейното отхвърляне. Тя е иманентна и много важна част от учителската (и други педагогически) професия по пътя на постигане на професионалната цел – цялостно формиране на личността на детето/ученика. Игнорирането ѝ в много голяма степен изправва от съдържание професията, особено в условията на глобализацията и информационното общество през 21 век.

Заклучение

Анализът на предимствата и ограниченията на семейството

(родителите) и училището (учителите) като възпитателни фактори извежда необходимостта от тяхната съвместна дейност при възпитанието на децата. Абсолютизирането на който и да е единствен фактор за възпитание е некоректно и вредно. То противоречи на педагогическата теория, на същността на педагогическите процеси и на принципите на възпитание – принцип за единство на възпитателните въздействия и принцип за разнообразие на възпитателните въздействия. За ефективност във възпитанието на децата е необходима съвместна съгласувана дейност на семейството и училището, на различните обществени институции и всеки гражданин, а не противопоставяне и обвиняване. Сложността, продължителността и противоречивостта на възпитанието и създаването на личността изискват търпение, подкрепа и ръководство. Нужно е цялото общество, дори не само родители и педагози, да съдействат за тяхното приобщаване и израстване.

ЛИТЕРАТУРА

- Димитров, Л. (2016). Възпитанието и образованието, прогресът на цивилизацията и съвременният свят. В: С. Чавдарова-Костова (Съст.), *Възпитанието* (с. 24-49). София: Университетско изд. „Св. К. Охридски“.
- Минчева, Г., М. Паскова. (2014). Да пораснем заедно – работилници за родители. *Иновации и предприемачество*, 2 (1), 3-10.
- Сапунджиева, К. (2018). Възпитанието на човека на XXI век. В: Я. Рашева-Мерджанова, И. Петкова, М. Косева (Съст.), *Детето и педагогиката*. (с. 62-72). София: „Просвета-София“ АД.
- Чавдарова-Костова, С. (2016). Процесът на възпитанието в семейната среда. В: С. Чавдарова-Костова (Съст.), *Възпитанието* (с. 242-261). София: Университетско изд. „Св. К. Охридски“.
- Чавдарова-Костова, С. (2016). Процесът на възпитанието в училищната среда. В: С. Чавдарова-Костова (Съст.), *Възпитанието* (с. 262-268). София: Университетско изд. „Св. К. Охридски“.
- Шивачева-Пинедя, И. (2005). *Ученикът и учителят в съвременните образователни реалности*. Ямбол: Печатница „Стоев“.
- Шивачева, И. (2014). Педагогическата култура на родителите. *Иновации и предприемачество*, 2 (1), 3-10.
- Шивачева-Пинедя, И. (2018). Интелектуално възпитание. *Иновации и предприемачество*, 6 (4), 187-217.

REFERENCES

- Chavdarova-Kostova, S. (2016). Process of upbringing in a family environment. In: S. Chavdarova-Kostova (Comp.), *Upbringing* (pp. 242-261). Sofia: University Publishing House „St. K. Ohridski“.
- Chavdarova-Kostova, S. (2016). Process of upbringing in a school environment. In: S. Chavdarova-Kostova (Comp.), *Upbringing* (pp. 262-268). Sofia: University Publishing House „St. K. Ohridski“.
- Dimitrov, L. (2016). Upbringing and education, the progress of civilization and the modern world. In: S. Chavdarova-Kostova (Comp.), *Upbringing* (pp. 24-49). Sofia: University Publishing House „St. K. Ohridski“.
- Mincheva, G., M. Paskova. (2014). To grow together - workshops for parents. *Innovation and entrepreneurship*, 2 (1), 3-10.
- Sapundzhieva, K. (2018). *Upbringing* of man in the 21st century. In: Y. Rasheva-Merdzhanova, I. Petkova, M. Koseva (Comp.), *Child and pedagogy* (pp. 62-72). Sofia: Prosveta-Sofia.
- Shivacheva-Pineda, I. (2005). *The student and the teacher in the contemporary educational realities*. Yambol.
- Shivacheva, I. (2014). Pedagogical culture of the parents. *Innovation and entrepreneurship*, 2 (1), 3-10.
- Shivacheva-Pineda, I. (2018). Intellectual education. *Innovation and entrepreneurship*, 6 (4), 187-217.

Нормативни документи

- Закон за предучилищното и училищното образование*. Обн., ДВ, бр. 79 от 13.10.2015 г., в сила от 1.08.2016 г.
- НАРЕДБА № 12* от 01.09.2016 г. за статута и професионалното развитие на учителите, директорите и другите педагогически специалисти. Обн. - ДВ, бр. 75 от 27.09.2016 г., в сила от 27.09.2016 г. Издадена от министъра на образованието.
- Семеен кодекс*. (2013). Обн., ДВ, бр. 47 от 23.06.2009 г., в сила от 1.10.2009 г.,... изм., бр. 68 от 2.08.2013 г., в сила от 2.08.2013 г.

Author Info:

Assoc. Prof. Ivanka Nikolaeva Shivacheva-Pineda, PhD
Faculty of education
Trakia University - Stara Zagora
e-mail: ivanka.shivacheva@trakia-uni.bg